

FAMÍLIA PAGESA I ECONOMIA RURAL

VII CONGRÉS sobre

Sistemes agraris, organització social i poder local

21 a 23 de maig de 2009

<http://www.sistemesagraris.udl.cat>

RESUMS

SESSIÓ 1: ETAPES MEDIEVAL I MODERNA

EL POBLAMIENTO DEL PENEDÈS ALTO-MEDIEVAL, SS.V-XI DC. UNA APROXIMACIÓN A LA PROBLEMÁTICA RESIDENCIAL, ECONÓMICA E HISTÓRICA

José Javier Guidi Sánchez

Becario de l'*Institut Català d'Arqueologia Clàssica*

j.j.sanchez@hotmail.com

La presente propuesta de comunicación tiene como objetivo la investigación de las formas de hábitat en el territorio del Penedès histórico en la alta y plena edad media, ss. VIII-XI *in extensus*. Bajo el concepto de Penedès histórico se recogen los territorios de la antigua *vegueria* y el corregimiento d Vilafranca, el Garraf, Alt y Baix Penedès y determinadas zonas de la Anoia y el Camp de Tarragona. El objetivo principal de estudio son las estrategias desarrolladas por las familias que habitan el territorio para habitarlo incidiendo en la doble problemática de definir sus estrategias de hábitat y la puesta en relación de este dossier arqueológico y arquitectónico con la problemática histórica. Las formas de hábitat, las variadas estrategias arquitectónicas que dan soporte a la principal necesidad del ser humano a lo largo de la historia: residir, habitar, vivir... La familia, como núcleo básico de la sociedad –comunidad humana– despliega en el contexto de los ss. VIII-XI toda una variada gama de estrategias de hábitat relacionadas con la ganadería intensiva y la explotación de la tierra. Un tercer grupo, minoritario, de familias se instalará en el territorio desde una posición de casta o élite política-militar.

A grandes rasgos los objetivos de la comunicación son tres: 1. Establecer cronologías de ocupación a partir del sentido temporal de la producción, el uso y la amortización del *instrumentum domesticium* (cerámica, vidrio, madera...) o yacimientos

arqueológicos, determinando el ciclo de uso y transformación. 2. Analizar las fôrmas de hábitat estudiando los asentamientos de ocupación humana, principal objetivo. 3. Establecer patrones de poblamiento en relación a las dos actividades económicas básicas –ganadería y agricultura- y en relación a la problemática histórica del Penedès en los siglos alto-medievales de “*tierra de frontera*”, entre los ríos Llobregat y Gaià. La actividad humana –residencia y explotación agrícola, vías...- constituye el factor más activo de las transformaciones de un paisaje en cambio constante. Este paisaje condiciona los acontecimientos políticos y militares como el proceso de conquista y expansión del Condado de Barcelona hacia el sur. Este proceso histórico es una pieza clave en nuestro estudio, en el que se definirán las estrategias de hábitat de estos “*viejos*” y “*nuevos*” pobladores.

Olerdola ofrece un buen ejemplo. Se documentan 29 silos preexistentes al castillo, con una capacidad de entre 703 y 1770 litros, con la función de abastecer una familia durante un año. A finales del s. X se edifica el castillo reaprovechando elementos de una torre romana. La documentación es abundante, señalando que un tal Sunifredo tenía en el año 987 una serie de silos al lado de la cisterna y el camino del castillo, en el mismo lugar donde se ubican sus casas (*domos*). Igiga, otro habitante, también tenía silos asociados a sus viviendas (*meas casas*). Cotejando la documentación arqueológica y arquitectónica con la textual proponemos un estudio que defina demográfica, social y económicamente las familias que habitaban *infra muros*. La documentación textual también informa de matrimonios, compra-ventas y toda una serie de actividades en el entorno inmediato de Olerdola. Sabemos, por ejemplo, de las casas de los hijos de un difunto Dadilá, de Ervigio, Atón, etc. El susodicho Ervigio era el padre del Guifré de Cabra y de Mediona, del presbítero Unifredo, de la abadesa Ermilda, del obispo y juez Marc Ervigi y de Emma, que se casará con Mir Llobet de las Gunyoles... En este caso tenemos bien documentada una familia de *potentes possessores*, grandes terratenientes y miembros de la élite eclesiástica. Olerdola, como otros tantos castillos, responden al fenómeno del “*incastellamiento*”, con el añadido de un variado dossier arqueológico que manifiesta la existencia de un poblamiento y explotación agrícola por parte de familias campesinas.

Nuestro estudio no se centrará en grandes asentamientos fortificados. En el Penedès encontramos cuevas, cabañas, granjas, necrópolis y otros elementos que nos permiten definir las estrategias, los recursos y las transformaciones que padecen los núcleos familiares que pueblan el territorio. En Mediona (Alt Penedès) se documenta la Cova de la Boira, excavada en el substrato calcáreo, datada arqueológicamente entorno al 988 a partir de cerámica medieval gris. En la Cova Gran de Santa Anna (Alt Penedès) se documenta una construcción realizada con muro de tapia que hace de fachada, con una boca principal de 1,85 m. De altura, constituyendo la cueva una residencia con otros elementos murarios de piedra, guijarros, encajes de fustes de madera, etc, estando el techo totalmente ennegrecido por el uso continuo de hogueras. En la Cova de les Monedes (Mediona) se halló cerámica paleocristiana y gris medieval que permiten fijar una continuidad de uso del V al X dC. Ejemplos similares encontramos en Cabrera d’Igualada (Mediona) donde se han documentado grafitos. Cabañas como las de Santa Maria de Miralles (Anoia), asociada a una necrópolis de 16 tumbas y otras estructuras no estudiadas hasta la fecha. En Sant Quintí (Mediona) el Turó del Rei Moro consta de un hábitat residencial, una fortificación y un conjunto de silos tallados en la roca. En Sant Sadurn d’Anoia, en la Plaça de Monistrol, se documentó una extensa necrópolis. Castillos, granjas, cabañas, cuevas... se articulan en relación a una red de caminos de tránsito general a los que hay que añadir los vinculados a la explotación ganadera, como los documentados en la Segarra y la Cerdanya. Se trata de caminos transhumantes que

pueden tener su origen en la expansión ganadera de la antigüedad tardía, pero de los que tenemos informaciones muy fragmentarias. Creemos necesaria una revisión y puesta en común de los datos relativos a las formas construidas de hábitat en relación a estos caminos, como en los casos de estudio de Sant Llorenç d'Hortons (Alt Penedès) o Sant Jaume dels Domenys (Baix Penedès), ambos datados en el s. IX a.C.

Afrontaremos las problemáticas residenciales e históricas de las comunidades humanas que habitan el Penedès histórico en los siglos alto-medievales desde las perspectivas: →**Antropología**. Nuestro interés a partir de la antropología es estudiar los factores generales y culturales determinantes que definen las comunidades humanas y sus estrategias y formas de hábitat. Esta aproximación ha sido especialmente fructífera durante la segunda mitad del s. XX con aportaciones importantes como las de K. Polányi o el desarrollo del *pensamiento mítico* definido por la *Escuela de París*. →**Arqueología e historia de los asentamientos rurales**. Ocupándonos específicamente de los sistemas habitativos que se insertan en el paisaje, de sus formas y funciones, de la evaluación del entorno, del análisis de la dispersión territorial y las relaciones entre estos asentamientos.

INCIDENTS A L'ALJAMA DE LA VALL D'UIXÓ. PETITES RUPTURES EN LA RUTINA PAGESA MUSULMANA.

Beatriz Segarra i Orenga
Doctoranda d'Història Medieval
Universitat de València
beseo@alumni.uv.es

A dins el congrés que aquest Comitè Científic ha organitzat al voltant dels temes versats en la pagesia i l'economia rural, crec poder aportar alguna que altra proposta des d'un camp un tant diferent, però a dins mateix del tema a tractar.

El món rural al País Valencià, més concretament a la Plana Baixa (situada al sud de la capital castellanenca), presenta si més no, semblances i diferències que serien interessants d'analitzar. La vida al camp, ha estat plena de particularitats contextuais que han fet desenvolupar un model de vida diferent segons cada zona geogràfica. Però si a més a més, canviem el punt de vista estudiat, i ens fixem en un altre tipus de societat cultural o religiosa, les diferències aleshores són encara més destacades.

Propose fer un parèntesi amb la meua comunicació, i parlar sobre el tema que actualment estic estudiant: el sistema de vida a les aljames rurals. En particular parlaré de l'aljama de la Vall d'Uixó, situada com hem dit, a la Plana Baixa, i que a més complia la funció divisòria de l'antic Regne en una de les tres administracions: "*dellà lo riu Uixó*".

Per sortir un poc dels temes tant recurrents i típics, com la pura economia, demografia o política, he considerat oportú, a partir d'uns documents que vaig trobar en la secció de Batllia a dins l'Arxiu del Regne de València, parlar sobre alguns casos particulars que ocorregueren en aquestes alqueries que conformaven la dita Vall. Situacions que si més no, trencaven la normalitat de la vida rural a dins aquestes aljames. Però abans de tot, cal contextualitzar un poc el *modus vivendi* d'aquestes petites poblacions al llarg de l'Edat Mitjana.

La Vall d'Uixó, careix d'un estudi seriós i complet referent a la seva època medieval, tot i constituir un nucli poblacional mudèjar que concorda amb la definició que el professor Torró, designa com "reserves índigenes". És a dir, comunitats

musulmanes (principalment rurals), que mantingueren al llarg de l'època feudal, certa independència que els permetia mantenir les seves propietats, i els drets d'administració jurídics i econòmics. La seva resistència i poder de negociació, ajudà a la comunitat a mantenir-se molt més lliure que les seves veïnes, obrint-se camí sota el domini cristià per arribar, malauradament, a la seva definitiva expulsió. Com ben indica el seu nom, està situada en una vall, porta d'entrada a la Serra d'Espadà. Aquesta vall, oberta cap a l'est, a tan sols 8km de la mar, acollia 6 o 7 alqueries (segons autors i opinions), coronades totes elles per un castell situat a la part nord. Aquest, li atorgava la denominació d'Uixó, i complia les funcions de refugi i de captació fiscal de l'Estat durant època musulmana.

Com la majoria de les comunitats rurals, la seva economia es basava en l'agricultura. Per tractar-se d'una zona principalment de secà, els seus productes estrela foren les apreciades garroferes i figueres, que prompte adquiriren fama des d'època romana; a més de les vinyes i oliveres. Tot i que també comptava amb hortes dedicades sobretot als cereals, carabasses, alls, cebes, melons i cànem. Amb les millores de l'aqüeducte i tot el sistema de reg de la mà dels musulmans, s'introduïren nous cultius com l'arròs, la morera, la safanòria, la carxofa, l'albercoc, o el taronger (aquest fonamentalment com a arbre de jardí). Els pactes amb el rei Jaume I, permeteren gestionar-se ells mateixa el repartiment de l'aigua que brollava de la font de Sant Josep, situada a la part alta de la Vall, i que crearia posteriorment conflictes entre les alqueries *de dalt*, i les alqueries *de baix*. (posar foto)

Tanmateix, les alqueries de la Vall anaren adquirint una especialització amb el cànem. Els treballs artesanals eren sol·licitats fins i tot per la Cort, com la demanda d'estores, cabassos, espartenyas, etc. Aquesta petita indústria, arribarà fins l'època contemporània, com es demostra durant la Guerra Civil de 1936-1939, en la qual la fàbrica Segarra de la Vall d'Uixó, es converteix en la principal proveïdora del calçat que emprava l'exèrcit nacional de Franco. Però açò ens escau un tant gran ja. Altres dedicacions a les quals els musulmans de l'aljama d'Uixó dedicaven el seu temps (sembla, si més no, de manera complementària), era a la ramaderia i l'apicultura, típica entre musulmans si tenim en compte els seus costums alimentaris.

La varietat continua, doncs hi havien altres activitats destacables dins aquest grup poblacional. Així ho demostren alguns dels guiatges de mar que hem trobat a l'Arxiu del Regne de València, el qual, tot i parlar-ne d'una comunitat rural sense (segons autors), molts recursos econòmics que formaren elits realment importants, sí existiren mercaders que pogueren permetre's comerciar i, fins i tot, anar a aprendre *llengua e letra morisca*, a altres indrets com Granada o el Nord d'Àfrica.

Dins d'aquest pacífic context de vida rural que la Vall duia endavant, de tant en tant sorgien certs conflictes o problemes que alteraven la vida quotidiana d'un pagès mudèjar. Sense ànim de voler donar una mala visió d'aquesta comunitat, però per semblar-nos d'allò més interessant, parlarem d'alguns fets que trencaven la normalitat d'una comunitat com la d'Uixó. Parlem dels documents que hem pogut analitzar referents a multes per *escàndols* a les tavernes de la Vall; per la assiduïtat dels seus habitants als bordells; els problemes per construir una nova sèquia; o la destroça de les propietats d'un veí pel pas del ramat o pel desbordament del riu.

Aquestos són alguns dels exemples que tractarem, sempre basant-nos en documents, i que ens permetran acostar-nos una mica més a aquell dia a dia del musulmà medieval.

**TRANSFORMACIONES EN LA EXPLOTACIÓN Y LA PROPIEDAD
CAMPEFINA ANTE EL AVANCE DE LOS PODERES FEUDALES EN EL
REINO DE LEÓN: EL EJEMPLO DE LA *TIERRA DE CAMPOS ZAMORANA*
EN LA EDAD MEDIA (SIGLOS X-XIII).**

César Gutiérrez Vidal
Instituto Universitario de Historia Simancas
Universidad de Valladolid
cesarcotanes@hotmail.com

A fines de la Alta Edad Media, el avance de la feudalización en el reino de León provocó una transformación sustancial en el modo en que los pequeños campesinos propietarios poseían o explotaban los que habían sido, hasta entonces, sus medios de producción, fundamentalmente la tierra. Las aristocracias locales y, sobre todo, los grandes propietarios -propietarios feudales- que surgieron a lo largo y ancho del valle del Duero entre los siglos X y XIII provocaron (importantes) modificaciones en el seno de las comunidades de aldea al hacerse, poco a poco, con el dominio de estas propiedades, pasando los campesinos a explotárlas de una manera distinta: en tenencia, usufructo, prestimonio, arrendamiento,....

El objetivo fundamental de la implantación de estos nuevos modos de producción por parte los poderes feudales sería la extracción de parte de los frutos del trabajo campesino, más que la propiedad de aquéllos, que se convertirá, con la consolidación del sistema, en lo que conocemos como renta feudal.

A través del estudio de las comunidades de aldea y su disolución, en el contexto del proceso de formación de la sociedad feudal, podemos comprobar cómo se produjeron algunos de estos casos, documentados en la *Tierra de Campos* zamorana, una de las áreas centrales del reino de León durante este periodo.

**ELS PAGESOS I EL SEU NOTARI.
EL CAS DE SANT CUGAT DEL VALLÈS (1283-1347)**

Víctor Farías
Universitat Pompeu Fabra
victor.farias@upf.edu

La historia medieval de la notaria i l'activitat dels notaris ha sigut estudiada en Catalunya, sobretot, des d'un punt de vista que podem anomenar 'institucionalista': s'ha establert, entre altres, una tipologia de les notaries, s'han precisat les atribucions que de dret corresponien als notaris, s'ha estudiat la diplomàtica dels manuals i del instrument públic... No s'ha realitzat, en canvi, una aproximació a la notaria des de la història social. Amb això volem dir que no s'ha intentat fins avui integrar la notaria com institució en un context social i econòmic precís, en el qual la mateixa va exercir unes funcions ben específiques. En conseqüència, ignorem qüestions tan bàsiques com qui acudia a la notaria i per concloure quin tipus de negocis. La present contribució pretén, en primer lloc i a partir del cas concret de la notaria de Sant Cugat del Vallès, determinar les funcions que la notaria, com institució assentada en la vila monàstica, va exercir a escala local. En segon lloc, es pretén establir els tipus de negocis que es tramitaven en la mateixa, centrant el nostre interès, sobretot, en els negocis tramitats pels homes de mas. La nostra comunicació, definida així en els seus objectius, estarà basada en els primers registres (manuals) que per la notaria de Sant Cugat es conserven actualment a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona.

MASOS AGRARIS O RAMADERS? EL CAS DE CRUÏLLES A LA PRIMERA MEITAT DEL SEGLE XIV

Elvis Mallorquí

Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines

emallorq@xtec.cat

Que els masos hagin estat entesos com a explotacions agràries podria ser un miratge de les fonts escrites, que privilegien tot el que té relació amb la terra i no amb altres formes de producció. En els capbreus medievals, per exemple, les possibilitats d'anàlisi de l'agricultura són moltes més perquè les declaracions dels pagesos en els capbreus enumeren cadascuna de les peces de terra que tenien pel senyor capbrevador, les anomenen amb un topònim que sovint es pot situar de manera aproximada, a vegades en descriuen l'extensió, n'esmenten les afrontacions i els censos o pagaments a què estaven subjectes. En contrast, la ramaderia hi apareix només de manera indirecta i, sovint, limitada, perquè només es dedueix del pagament de censos consistents en ous i formatges als senyors o en d'altres prestacions en concepte de pasturatge.

Ara bé, a través de la comparació dels rars inventaris de béns mobles dels segles XIII i XIV amb les restes arqueològiques, hom pot adonar-se fàcilment que la ramaderia tenia un paper omnipresent en l'economia de tots els masos de l'edat mitjana. L'existència d'un inventari de l'any 1327 d'un mas de Cruïlles, el mas Maruny, ofereix un punt de fort contrast amb el que en sabríem només a partir del capbreu de l'any 1319, perquè descriu tots els animals que formaven part del ramat del mas. De la mateixa manera, la lectura de dos registres de la notaria de Monells, dels anys 1332 i 1333, permet copsar clarament el fort pes de la ramaderia a la parròquia de Cruïlles: al llarg de setze mesos es van redactar 90 transaccions de bestiar entre ramaders, els que s'encarregaven de la cura i alimentació del bestiar, i negociants, els que no cuidaven el bestiar directament, com alguns mercaders de Monells mateix o, fins i tot, algun carnisser de la ciutat de Girona.

Pel que fa als 506 caps de bestiar que van ser objecte de les transaccions anteriors, la majoria eren ovelles, anyells i moltons, seguits de prop per les cabres i els cabrits; menys nombrós era el bestiar boví, el porcí i l'equí. Segurament per la proximitat al mercat de Monells, Cruïlles és la població amb més activitat ramadera de les que han deixat rastre en els contractes signats a la notaria de Monells. En concret, 16 persones de la parròquia van anar a Monells a vendre-hi bestiar o a obtenir-ne a través d'una comanda, per tal d'alimentar-lo i cuidar-lo a la seva llar. I, del total de 506 caps de bestiar, més de la meitat es trobaven en masos de Cruïlles. La majoria es trobaven a la zona més plana del terme de Cruïlles, a prop del nucli del castell o de la vila de Sant Miquel de Cruïlles, al veïnat de Salelles i, al sud del Daró, al veïnat de Rabioses. En aquests masos, els animals més nombrosos, amb molta diferència, eren els ovins. En canvi, als dos masos del veïnat de Solls, allà on avui es troba el mas del Forn del Vidre, hi predominaven les cabres i els cabrits, igual com passava als masos de les parròquies de les parts més altes del massís de les Gavarres. Els animals, no els guardaven en edificis especials, sinó que cadascun d'ells els tenia "in albergo in quo habito", és a dir, a la casa d'un dels masos escampats pels diferents veïnats de la parròquia. Així, de manera ben lògica, els homes i dones de Cruïlles aprofitaven tots els recursos disponibles per les seves mans per tal de procurar-se la seva subsistència. L'existència d'espais boscosos abundants, als peus de les Gavarres, permetia l'existència d'algun gran ramat, com el del senyor del castell, però també de molts de petits. Per als habitants dels masos cruïllencs, la presència del mercat de Monells a poca distància era

la peça essencial que permetia posar-los en contacte amb els mercaders de les ciutats, Girona en concret, els més interessats en la llana, la carn o altres productes de l'activitat ramadera.

A partir, doncs, del cas de Cruïlles, cal replantejar-se el paper de la ramaderia en el conjunt de l'economia dels masos. Als segles medievals, no només existien els grans ramats transhumants que viatjaven de la plana a la muntanya segons el període de l'any, sinó també petits ramats a cadascuna de les explotacions familiars que eren conegudes com a masos. A la vegada, la clara connexió de la ramaderia amb els mercats ens pot fer replantejar algunes idees comunes com la de la tendència a l'autoconsum de les economies familiars pageses de l'edat mitjana. Segurament la presència de la ramaderia al costat de l'agricultura venia de molt antic, però la conjuntura de la primera meitat del segle XIV, en què el món rural, ple de gent, començava a esgotar els recursos per a procurar-ne la supervivència, va afavorir o accentuar la reorientació de la ramaderia dels masos segons el dictat del que s'oferia o es necessitava als mercats rurals a partir dels quals s'aprovisionaven les ciutats medievals.

ELS TUTORS DELS HEREUS PUBILLS DEL MAS: EL CAS DE LA VALL D'ARO A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIV

Pere Orti Gost
professor d'història medieval
Departament de Geografia, Història i Història de l'Art
Universitat de Girona

pere.orti@udg.edu

La mort prematura del senyor útil d'un mas provocava una situació delicada en la vida del mas tant per la família pagesa (perills en la continuïtat biològica de la família pagesa), com pel senyor del mas (perills d'incompliment de l'obligació de fer residència continuada al mas). En determinades circumstàncies aquesta situació requeria el nomenament de tutors que havien d'administrar el mas i les seves possessions fins a la majoria d'edat de l'hereu pubill del mas, una institució poc estudiada en el marc de les famílies pageses catalanes a l'època medieval. La present comunicació pretén estudiar els aspectes principals d'aquesta institució a partir de l'exemple esplèndidament ben documentat dels masos de la Vall d'Aro durant la segona meitat del segle XIV.

MOSSOS I MINYONES, SEGADORES I PASTORS: EL TREBALL FEMENÍ I INFANTIL A L'EMPORDÀ MEDIEVAL

Xavier Soldevila
Universitat de Girona
xsoldevi@xtec.cat

L'objectiu d'aquesta comunicació és aportar alguns exemples referits a les terres empordaneses per il·lustrar la realitat del treball de dones, nens i joves al segle XIV. L'Empordà medieval era un territori dinàmic on, sobre un context dominat per l'explotació de la terra i el treball agrari, la presència d'actives viles com Castelló

d'Empúries o Sant Feliu de Guíxols i l'articulació de la comarca en una intensa xarxa de relacions comercials oferia un ampli ventall d'activitats econòmiques. En aquest sentit, les dones, els joves i els nens de la famílies populars empordaneses participaven plenament de tots els mecanismes que definien l'economia de la comarca. La possibilitat de segar o lligar garbes, d'anar a servir com a mossos o minyones masos o a cases de la vila i, és clar, el propi treball domèstic portant el bestiar a pasturar són alguns dels exemples que la documentació coetània por aportar.

Aquesta documentació consisteix essencialment en els llibres notariais de les viles i llocs que disposaven de notaria, en els registres de la cancelleria episcopal així com en les primeres comptabilitats municipals. Tot plegat, cal tenir-ho clar, no permet encara fer ni tractaments estadístics ni aventurar grans conclusions sobre el món del treball assalariat: amb tot, la documentació és suficientment rica com per fer-nos adonar que sense totes aquestes activitats desenvolupades per les dones i els menors, ens seria impossible entendre la realitat econòmica de l'Empordà medieval.

ESTRUCTURA FAMILIAR I ESTRATÈGIES MATRIMONIALS DELS REMENCES DE LA VALL D'ARO AL SEGLE XV

Xavier Marcó i Masferrer
Centre de Recerca d'Història Rural - IRH
Universitat de Girona
xavier.marco@udg.edu

A la Baixa Edat Mitjana, l'estructura de les famílies pageses de la Catalunya Vella i les seves estratègies matrimonials estaven condicionades per la institució de l'hereu únic, una imposició segurament senyorial que hauria comptat, però, amb el beneplàcit dels pagesos. El patrimoni immoble de les famílies, és a dir el mas, era transmès de forma indivisa a un sol fill següent, generalment, criteris de sexe i de primogenitura. Així, s'evitava una fragmentació de la propietat -i de les rendes- que podria posar en perill la supervivència de la família que en depenia -i la seva explotació per part dels senyors. En tot cas, d'aquest sistema hereditari en resultaven agrupacions familiars de tipus troncal, ja que l'hereu convivia al mas amb els seus pares, els seus fills i els seus germans solters. Precisament, els germans de l'hereu, els cabalers, havien d'abandonar la llar paterna quan es casaven i, aleshores, rebien una determinada quantitat de diners en forma de legítima o de dot que aportaven al seu matrimoni.

Aquest sistema, doncs, configurava un determinat model, però era prou flexible perquè les famílies l'adaptessin segons les seves pròpies necessitats. Amb la nostra proposta de comunicació pretenem estudiar-ho a partir de l'exemple de la pagesia de remença de la vall d'Aro -un àmbit rural del nord-est del Principat- al llarg del segle XV. Intentarem veure, en primer lloc, la influència de diversos factors econòmics en la configuració de les famílies d'aquest indret. Així, per exemple, analitzarem la relació entre l'extensió dels grups residencials familiars -quants membres els formaven- i les dimensions dels seus patrimonis. I, en segon lloc, examinarem les pràctiques matrimonials que duïen a terme els seus membres, tant l'hereu com els cabalers. En aquest sentit, en valorarem tant els elements de caire econòmic -valor dels dots, possibles estratègies d'estalvi, capacitat d'endeutament per fer front al seu pagament, etc.- com els de caire social -geografia de les unions, possible utilitat per ascendir socialment, creació de forts lligams entre famílies a partir de matrimonis freqüents, etc.

Així mateix, també prestarem una atenció especial a les reaccions concretes d'algunes famílies per garantir la continuïtat del mas en moments especialment delicats, com ara la mort dels tinents i l'orfenesa de l'hereu.

EL TRABAJO CAMPESINO EN L'HORTA HISTÓRICA DE LA CIUDAD DE VALENCIA A FINALES DE LA EDAD MEDIA: ORGANIZACIÓN Y ESTRATEGIAS DEL NÚCLEO FAMILIAR.

Noelia Rangel López

Becaria de investigación FPU-MEC del Departament d'Història Medieval de la Universitat de València.

noelia.rangel@uv.es

El presente estudio trata de acercarse al conocimiento del trabajo del campesinado de la comarca histórica de l'Horta de Valencia a finales del siglo XV mediante el análisis de la documentación extraída de los protocolos notariales, principalmente los inventarios, *post mortem*, almonedas y restituciones dotales. De ellos es posible extraer tanto el listado de útiles de trabajo, como también conocer el uso que los distintos miembros de la unidad familiar les daban y el papel que jugaban en su vida cotidiana y que les permitían llevar a cabo distintas actividades, tanto las tareas propias del trabajo en el campo, como el resto de actividades complementarias que se ejecutaban en las distintas estancias de la vivienda.

Para llevar a cabo un examen exhaustivo de las diferentes operaciones que realizaba la familia campesina es necesario no sólo analizar el utillaje agrícola y el ganado aplicado al trabajo de la tierra, sino que es esencial el conocimiento de las distintas prácticas que el núcleo doméstico seguía para complementar sus ingresos. Nos estamos refiriendo a las distintas actividades, de recolección, cría de ganado o artesanales, que, en caso de que las entradas agrícolas no fueran suficientes para mantener la cohesión de la explotación, aportaban un suplemento que permitía a la familia campesina subsistir y adquirir todo aquello necesario y que no podían producir. Pero también a las estrategias perfectamente planeadas para adaptar el núcleo doméstico al tamaño de la explotación: la salida o la adopción de nuevos miembros mediante los contratos de servicio o *afermament*.

Por último, se trata de dar una visión sobre la mujer y su papel en la economía doméstica. En el mundo rural, las campesinas, además de las tareas específicas de cuidado y de atención de la casa y de todos los miembros de la familia, contribuían de manera importante en la producción doméstica y en el trabajo del campo. Ellas tenían bajo su cargo un amplio abanico de responsabilidades. Realizaban tareas complementarias, como trillar o espigar, y otros trabajos adicionales e imprescindibles para el desarrollo de la vida de la familia, como tejer.

FAMÍLIA PAGESA I ESTRATÈGIES PATRIMONIALS: EL BAIX MARESME ALS DARRERS SEGLES MEDIEVALS.

Montserrat Richou i Llimona

Dra. en Història Medieval

mrichou@xtec.cat

Amb aquesta comunicació es pretén oferir unes pautes definidores de la família pagesa baix medieval, sorgides d'un estudi de caràcter regional, centrat al Baix Maresme medieval. Es tracta d'un model d'anàlisi, en el qual hi tenen cabuda diverses

ciències socials com són l'antropologia cultural, l'economia, el dret, la història de les mentalitats i la sociologia. L'anàlisi de la institució de la família i de les estratègies que aquesta utilitza per a mantenir o expandir el seu patrimoni familiar es realitza des de diferents paràmetres i amb una convergència de mirades interdisciplinària que facilita una visió més completa i acurada del nostre objecte d'estudi.

**ELS LLAURADORS MEDIEVALS COM REFERENTS COMARCALS:
APORTACIÓ PRODUCTIVA, INSTITUCIONAL I SIMBÒLICA. EL CAS DE
L'HORTA DE VALÈNCIA.**

Francesc Cardells Martí
Facultat Humanitats
Universidad CEU Cardenal Herrera – València
fcardells@uch.ceu.es

El llaurador/a de l'Horta de València és l'agent principal en l'ordenació espacial del paisatge del voltant de la capital del regne cristià de València en actuar directament sobre els elements vertebradors claus que entenem que són els nuclis de poblament o residència, el sistema hidràulic de séquies i el camins com vies de circulació. Esta actuació implica des del primer moment un nou soguejament per a les unitats parcel·làries i de termes, un impuls col·lectiu a les canalitzacions del reg i el gest generós d'una protecció de les vies de comunicació per garantir l'estabilitat.

Per tant, el text analitza el paper de la figura del llaurador, que és triple (productiu agrícola i complementari, institucional representatiu i simbòlica com projecció d'una manera de viure i sentir):

-Productiu perquè és el protagonista de l'explotació intensiva de les hortes gràcies a una sèrie d'aïnes i utensilis especialitzats (forçat, diversitat de aixades, llegones i cistelles) i a més comporta les tasques productives complementàries (lleyater, vinader, sarier, ...).

-Institucional en ser el cap de nombrosos protoconsells locals i el cos majoritari dels mateixos, representar a la comunitat en el control, gestió i repartiment de les aigües (síndic) i testimoniar a les delimitacions frontereres dels termes (Judiciaris).

-Simbòlica en convertir-se en l'arquetip del sentir del veí comarcal, expressant per mig de noms (Orts), malnoms, topònims (Algiròs, Rasanya,...) i referents socials i festius (cicles de Sant Joan) les vivències quotidianes personals i la seua consciència agrícola de territori (Horta de València).

**FAMILIAS CAMPESINAS FRENTE A CORSARIOS NORTEAFRICANOS:
MODELOS DE POBLACIÓN Y PROPIEDAD EN EL BAIX GAIÀ
ENTRE LOS SS. XIV Y XVI**

Alberto Villuendas Vázquez
Seminari de Topografia Antiga
Universitat Rovira i Virgili
alberto.villuendas@estudiants.urv.cat

Con motivo de la celebración del VII Congreso sobre “Sistemas agrarios, organización social y poder local: familia campesina y economía rural”, les presento mi propuesta de comunicación, cuyo objeto principal de estudio son los modelos de

asentamientos poblacionales y las relaciones familiares en el *Baix Gaià*, en su transición de la Edad Media a la Edad Moderna (ss. XIV-XVI).

Con la expansión del Condado de Barcelona desde la línea fluvial del Llobregat hacia la del Gaià durante los siglos XI y XII, se inicia un proceso de consolidación de un modelo de hábitat semidisperso protagonizado por la torre, extendiéndose progresivamente una tupida red de comunicaciones a lo largo de todo el corredor natural que conecta los territorios de Barcelona con la entonces abandonada Tarragona. Durante estos dos siglos la costa también se ve afectada por un programa de asentamientos bien delimitado desde el casal de Barcelona, donde Tamarit se consolida como el último puerto del condado (hasta mediados del siglo XII) en la desembocadura del Gaià, a su vez que marcará un hito entre la “Catalunya Vella” y la “Nova”.

Estos modelos de asentamiento, con la conquista y consolidación de los territorios de Tortosa y Lleida a mediados del siglo XII, marcan el punto de desarrollo de los futuros asentamientos de época moderna. Sin embargo, este gran programa de “re población” no llegó a consolidarse en todos los casos. La inestabilidad política del Mediterráneo entre los siglos XIV y XVI (con una alta actividad corsaria y pirática) interrumpió la consolidación de los núcleos poblacionales más cercanos a la costa, proliferando por el contrario, los situados más al interior y mejor defendidos. En el artículo se pretende analizar este fenómeno en el territorio histórico de la Baronía de El Catllar (bajo *Gaià*), que junto a la desembocadura del Ebro y la del Llobregat, fueron los puntos donde mayor número de ataques se produjeron.

El término histórico de El Catllar se divide en varias *quadras* enmarcadas por los términos de Tarragona, Pallaresos, la Secuita (entre las cuales discurre el *Camí Real* a Santes Creus), Tamarit y Montoliu (castillo que pertenece hoy al término de la Riera de Gaià). Al sur de la villa se extienden dos *quadras* en dirección a la costa, *La Plana* y *Masnou*. Entre estos dos territorios se extienden las *comes*, depresiones más o menos llanas, que suelen aparecer en la documentación como las zonas más fértiles y productivas del término.

Durante el siglo XV, estos dos espacios territoriales por los que discurre un corredor natural que conecta la línea de costa con la villa, a pesar de su potencial económico, se vieron afectados por las consecutivas acciones piráticas protagonizadas por los corsarios norteafricanos. Aunque ya era una zona irrigada por torres de control y contraataque, durante el siglo XV se hizo inviable el asentamiento permanente humano y el consecutivo trabajo de la tierra. No sólo la documentación escrita nos indica la ausencia de estructuras habitables en uso, también la decoración arquitectónica de las numerosas torres es contundente. Entre el transcurso de finales del siglo XIV y el siglo XV las antiguas familias asentadas en las *quadras* de La Plana y Masnou dejaron de residir en el territorio, adquiriendo nuevas propiedades en la villa y en las *quadras* situadas al norte-oeste de la misma. La Plana y Masnou se constituían así en un territorio hostil irrigado por numerosas torres que garantizaban la seguridad de la villa pero en el que las familias no residen ni trabajan la tierra. Con la disminución de los ataques corsarios en las costas de Tarragona y Tamarit en la segunda mitad del siglo XVI, los propietarios de estas torres fueron ocupando de nuevo progresivamente sus espacios. Es entonces cuando se asiste al definitivo modelo de *isolación* de los *masos*. Moragues, Argilaga y Vespella de Gaià (en el interior) inician un proceso de descongestión de sus núcleos urbanos (en especial Moragues).

En este proceso juega un papel fundamental las dotaciones matrimoniales y herencias. A través de la documentación escrita podemos observar cómo las antiguas familias dotaron a *pubillas* e hijos de nuevas propiedades en La Plana y Masnou. Se

generaban así nuevos núcleos familiares que extendían sus lazos familiares y patrimoniales a lo largo de todo el término. Podemos además reseguir la puesta en marcha de los nuevos campos de cultivo, sin roturación durante más de un siglo, además de las extensiones. Podemos delimitar dos dinámicas entre el interior y la costa condicionadas por las razzias piráticas. Mientras que en la costa prevaleció el latifundismo, en el interior se consolidó el modelo minifundista como resultado de las nuevas familias asentadas durante el siglo XV, donde además predominó el cultivo de regadío, mucho más productivo en parcelaciones de dimensiones reducidas y factible gracias al paso del río y las corrientes subterráneas.

Con la repoblación del territorio a finales del siglo XVI, las torres de La Plana y Masnou se asocian en algunos casos al nombre familiar (procedentes del interior) y en otros la familia acoge el nombre preexistente de la torre, generándose nuevos “clanes” familiares desvinculados “legalmente” de sus antepasados/congéneres, pero en estrecha relación con los mismos (tal y como atestigua la documentación). La importancia, además, de estas nuevas familias queda patente con la creación de un *jurat* en La Plana que les representa en la villa, aplicando el modelo existente en Moragues o Vespella un siglo atrás, en los nuevos territorios. De esta forma se consolidaba ya de forma plena el modelo poblacional iniciado entre los siglos XII y XIII que, al detenerse de forma repentina durante el siglo XV, conservó su modelo de dispersión tan característico, a diferencia del interior donde predominaron los asentamientos formados por varios grupos familiares. Se configura así un gran territorio, muy rico gracias a la existencia de las *comes*, el cual se consolidará a lo largo de los siglos XVII y XVIII como mercado de suministro para la elaboración del aguardiente de Valls y Reus.

En el artículo se desarrollará, a través del análisis de la documentación textual (fogajes, testamentos, etc) y arquitectónica, la dinámica poblacional de las comunidades humanas de El Catllar entre los siglos XIV y XVI, prestando especial interés en la configuración de los diversos modelos de asentamientos en el término de la Baronía.

XARXES D'ALIANCES I PROTOINDÚSTRIA DEL VIDRE A L'ALBERA DE 1506 A 1674

Martine Camiade

professor titular a l'Institut Francocatalà Transfronterer (IFCT)

Centre de Recerca en Estudis Catalans (CREC)

Universitat de Perpinyà Via Domitia.

camiade@univ-perp.fr

La nostra recerca s'inscriu en el marc de l'estudi de l'explotació dels recursos del massís de l'Albera i de la formació de les xarxes d'aliances socials, econòmics i de poder local en aquesta comunitat rural dels vidriers. El marc és el massís de l'Albera, nord i sud, que reagrupa essencialment el conjunt dels pobles del piemont. Analitzarem com les estratègies pagesses han jugat un paper com a base de formació de xarxes que juguen un paper renovador i que permeten de respondre a unes noves necessitats a la època moderna. L'anàlisi d'aquestes xarxes constituïdes ens porta a reflexionar sobre les formes particulars d'intervenció del parentiu en el social, l'econòmic i el poder. Demostrarem com les estratègies han permès de crear xarxes d'aliances i de millorar les condicions de vida d'alguns vidriers.

Durant un segle i mig (1506-1674), l'Albera va gaudir d'una protoindústria del vidre molt pròsper. Els homes d'aquest territori van saber aprofitar dels recursos naturals que els hi va oferir la muntanya. Eren pagesos-vidriers i a fi de controlar més bé de l'explotació a la fabricació i a la venda dels productes van crear xarxes d'aliances entre vidriers, revenedors, tenders, traginens... El parentiu ha estat la base de formació d'aquestes xarxes que va jugar un rol modernitzador davant de les noves necessitats econòmiques de l'època moderna representada per aquesta protoindústria. L'anàlisi de les diferents xarxes ens condueix a pensar que s'insereixen a través les estratègies d'aliances matrimonials i de les seves conseqüències a nivell social, econòmic i del poder local. El parentiu esdevé és una de les línies de força de les relacions socials i econòmiques dels vidriers que s'instalen i s'integren en la comunitat pagesa. Hem pogut constatar que en l'estructura d'aquestes xarxes no existia una direcció única dels afers però que és sobretot les aliances privilegiades establertes entre vidriers que han afavorit les transaccions. Un membre de la família, un veí, és un partner preferit ja que la confiança, en principiu, regna. La solidaritat comporta unes conseqüències en matèria de sociabilitat i d'identitat envers la comunitat pagesa. A més a més, si les dinàmiques familiars i l'ofici mateix de vidrier han contribuït a la mobilitat i doncs a una certa migració rural. Finalment, després la decadència de l'explotació del vidre, hem pogut veure com una altra artesania la substitueix, la del glaç i de la neu, i com la base de les mateixes xarxes i dinàmiques perduren sobre un mateix espai i un mateix territori.

**ALIANCES DELS JUSTAFRÉ DE LES ILLES I DELS CARDONA DE
MAÇANET DE CABRENYS, UNA ESTRATÈGIA D'ENFORTIMENT I
D'ASCENSIÓ SOCIAL ENTRE PAGESOS DEL PIRINEU CATALÀ DEL
SEGLE XVII AL PRINCIPI DEL XIX.**

Marc Justafre

doctor en Història, membre associat el CREC/UPVD, professor al col·legi els

« Chalets » a Tolosa

marc.justafre@free.fr

Al principi del segle XIX, la família Justafre és la família més benestant de les Illes, petita comunitat rural de muntanya del Baix Vallespir. La situa en un alt nivell social així com una notabilitat i una preponderància en el si del poder local. Com aquesta família més antiga arriba a conservar la seua primacia en front dels nous vinguts i dels nous propietaris? És a partir de l'estudi de les estratègies matrimonials que podem entendre com es reforça el rol social d'aquesta família de pagesos-pastors-contrabandistes.

L'exemple observat és el de la branca principal dels Justafre, la dels batlles de les Illes que s'uneix amb la família Cardona, pagesos de Maçanet de Cabrenys. Al final del segle XVIII, aquesta aliança reagrupa un conjunt important de béns, donant-li un important poder econòmic en el marc d'aquesta comunitat rural i muntanyenca. Aquesta aliança permet als Justafre de recolzar la seua posició dominant en el si de la comunitat dels habitants, integrant en la seua parentela una família novament instal·lada.

Aquestes estratègies que es posen en plaça entre mitjan del segle XVII i final del segle XVIII, han de tenir en compte, per reeixir, amb les transformacions que coneix el territori en aquest període.

En 1659, la frontera separa les comunitats de les Illes i de Maçanet de Cabrenys, limítrofes i les dota d'estatuts diferents. Però la continuació d'intercanvis malgrat la frontera es prova de la complementaritat entre aquestes elles. La xarxa d'aliances constituïda permet a aquestes famílies d'ajudar-se en períodes difícils com per exemple quan els Justafre es refugien en la Casa Cardona de Maçanet a la Revolució francesa. Finalment en 1789, les reformes socials i econòmiques suprimeixen el sistema d'hereu. Els béns es reparteixen entre germans i té com a conseqüència uns canvis en quan les estratègies de preservació i d'enfortiment de la Casa. Aquestes famílies s'han d'adaptar, evitant que es divideixi la propietat, mantenint la seua preponderància social i el seu poder local.

DE LA PLURIACTIVITAT PAGESA A LA PRODUCCIÓ INDUSTRIAL: EL CAS DE LES GUIXERES DE SÚRIA (BAGES)

Albert Fàbrega

albert.fabrega@upc.edu

Súria (Bages), situada al mig de la conca salina catalana, presenta una geologia singular que ha determinat la seva evolució econòmica al llarg dels segles. El jaciment salí està cobert, en bona part, per potents capes de guixos. A la zona coneguda com *les Guixeres*, topònim documentat des de l'any 1607, almenys des del segle XI es van explotar els guixos, com ho demostra l'evidència arqueològica de les darreres campanyes d'excavació a Sant Pere.

Probablement de bon començament eren els pagesos els que produïen i comercialitzaven el guix, com una activitat secundària destinada a obtenir uns ingressos addicionals, igual que va passar amb la sal. Però des de l'any 1591 es documenta la presència de *guixaires* professionals, que es dedicaven a la producció de guix com a activitat primària, si no exclusiva. Posteriorment, fins entrat el segle XX, les guixeres de Súria van seguir produïnt i comercialitzant guix, ara a petita escala industrial.

Actualment, a la zona hi ha localitzats 6 forns de guix de diferents èpoques, diverses pedreres de guix, i un nucli d'habitatge al voltant de l'església preromànica de Sant Pere del Puig, que en l'edat mitjana deuria acollir una població d'entre 30 i 50 persones, dedicades moltes d'elles a la producció d'aquell material; nucli que es va despoblar a partir de principis del segle XVIII i que va deixar un paisatge preindustrial que avui encara es conserva en bona part.

LA 'CASA' I ELS SEUS MEMBRES A TRAVÉS DE LES GENERACIONS - FAMÍLIES D'UNA SOCIETAT DE MUNTANYA. LA VALL DE RIBES ALS SEGLES XVII I XVIII

Tünde Mikes

Universitat de Girona

tumikes@telefonica.net

Després d'una introducció que presentarà les realitats sociopolítiques i econòmiques de la Vall de Ribes a l'època moderna, la comunicació es concentrarà a les característiques de les famílies / cases de muntanya. Dibuixant els aspectes

geogràfics (els aires matrimonials) - i socioprofessionals (patrimonis i oficis) de la societat de la vall, el nostre estudi analitzarà el paper d'aquelles persones que representaran les cases; els seus diversos membres : els caps de casa, els hereus, els cabalers i cabaleres i les pubilles.

Utilitzant aproximadament els 1300 (comptant d'aquesta manera amb les dades de 4000 persones) capítols matrimonials de la vall d'aquest dos segles que es custodien en els arxius de Puigcerdà, de Ripoll, de la Seu d'Urgell i de Sant Joan de les Abadesses i contrastant-los amb d'altres documents administratius i de les diverses comunitats de muntanya, la comunicació analitzarà les diferències que aquests capítols pirinencs representen amb els d'altres comarques de Catalunya, observant amb especial atenció els aspectes que determinen el lloc de les cases en les comunitats i la força del tronc que caracteritzarà la reproducció de les cases, i amb elles, d'aquesta societat.

**LES ESTRATÈGIES MATRIMONIALS AL CAMP CATALÀ
A TRAVÉS DELS DIETARIS: ELS PLANES, DEL MAS DEL BOIX DE PRATS
DE MOLLÓ (VALLESPÍR), ELS CIURÓ, DE CAMELES (ROSSELLÓ) I ELS
PUIGCERCÓS, DEL MAS DE PUIGCERCÓS ENTRE ELS SEGLES XIII I XX.**

Joan Peytavi Deixona

CREC – IFCT – Universitat de Perpinyà, peytavi@univ-perp.fr

Institut d'Estudis Catalans – Barcelona, jpeytavi@iec.cat

La construcció del domini predial i l'assentament de la casa seran estudiats a través de tres arxius patrimonials i en particular els dietaris que els seus propietaris respectius han produït a diverses èpoques.

A més de la tradicional informació dietarística d'un interès indefugible per la història a qualsevol nivell i moltes ciències humanes afines (filologia en particular), es veu clarament la política de casaments que porten a terme per poder eixamplar el seu poder i evolucionar a l'alça abans de deixar el mas a finals del XX.

Els llocs repartits en diversos punts de la geografia catalana (confins del Ripollès i el Berguedà pel Puigcercós, conca alta del Tec al Vallespir pel Boix, poble de Cameles a l'Aspre rossellonès per la Casa d'en Ciuró) permeten de veure medis que proporcionen actuacions similars de la mateixa manera que la situació històrica a moments divergents (separació de 1659, guerres dels segles XVIII i XIX, etc.) deixa entreveure una similitud de comportament del tot normal però massa poc sovint evocada per la historiografia catalana –que mira des de fa temps cap al seu cantó de Catalunya.

**VIDA Y ECONOMÍA CAMPESINA EN ASTURIAS SEGÚN EL ARTE
GENERAL DE GRANGERÍAS (1711-1714) DE FRAY TORIBIO DE SANTO
TOMÁS Y PUMARADA.**

Fernando Manzano Ledesma

Departamento de Historia

Universidad de Oviedo

manzanofernando@uniovi.es

El Arte General de Grangerías constituye una fuente de ineludible consulta para conocer el agro asturiano a comienzos del siglo XVIII. Fray Toribio de Santo Tomás,

dominico residente en el convento de San Pablo de Valladolid, estructuró su obra, dedicada a su sobrino y heredero, en dos partes: la primera constituye una suerte de “recetario” teológico-moral, las *granjerías espirituales*, destinada a la *salvación del alma* de su pariente; la segunda está concebida a modo de tratado de agronomía en que se desgranán múltiples aspectos, tanto teóricos como prácticos, de la vida y la economía campesina en el Principado de Asturias. Esta comunicación se centrará en esta segunda parte de la obra de Fray Toribio de Santo Tomás con el objetivo de realizar una aproximación general a la vida campesina asturiana de principios del Setecientos.

FAMILIA Y HOGAR EN ASTURIAS A MEDIADOS DEL SIGLO XVIII: EL CASO DEL CONCEJO DE CASTRILLÓN.

Alberto Morán Corte y Patricia Suárez Álvarez

Universidad de Oviedo.

Área de Historia Moderna.

[albertomcorte@gmail](mailto:albertomcorte@gmail.com)

patriciasual@hotmail.com

El intento de fijar una Única Contribución en la Corona castellana a mediados del siglo XVIII, que canalizase la amalgama de impuestos característicos del Antiguo Régimen, dio lugar a un importante corpus documental que nos permite, no sólo aproximarnos a las estructuras económicas de un determinado territorio, sino también reconstruir su realidad demográfica y social.

La inmensa masa documental que conforma el Catastro de Ensenada nos permite establecer una visión muy aproximada del tamaño y composición de los hogares castellanos de la época, así como de los nervios socioprofesionales.

El Libro de lo Personal, que aporta datos de tipo demográfico y social, como pueden ser los nombres y apellidos de cada uno de los vecinos, su estatus social (hidalgo o pechero) y profesional y otras características de los miembros que conforman la familia (estado civil, edad, si tienen alguna tara física..), será la base sobre la que se asiente nuestra comunicación. Asimismo, las descripciones de las viviendas y las dedicaciones profesionales de sus dueños, contenidas en los Libros de Hacienda, permitirán establecer vínculos entre los modos de habitación y los diferentes tipos de hogares existentes en el concejo asturiano de Castrillón en 1753. Esta demarcación, situada en la costa central asturiana, era por entonces una zona eminentemente rural, que complementaba su sustento económico con una tímida manufactura artesanal, por lo que consideramos que se trata de un perfecto ejemplo para el estudio de la organización social y familiar en las Asturias rural del Setecientos.

¿LABRADORES O HERREROS? LA FAMILIA CAMPESINA EN EL CONCEJO ASTURIANO DE TARAMUNDI EN EL SIGLO XVIII.

Roberto García Morís.
Becario Predoctoral.
Área de Historia Moderna.
Universidad de Oviedo.
garciamroberto.uo@uniovi.es

A través de la presente comunicación se pretende realizar un estudio de la familia campesina en el occidente de Asturias en el siglo XVIII, a través del análisis del concejo de Taramundi. Aún hoy, pero como también parece ser fue antaño, la industria artesana del hierro representó un complemento económico en la economía campesina de este municipio asturiano.

A través de las Respuestas Particulares del Catastro de Ensenada, se pretende establecer la tipología de familia campesina existente en el concejo, así como también, la presencia de la artesanía del hierro, ya avanzada por otros autores, entre sus habitantes campesinos y como complemento de sus economías familiares.

El análisis del número de sus habitantes, la tipología de familias existentes en un concejo formado en su casi totalidad por labradores, estableciendo comparativas con otros concejos limítrofes, y la presencia de la actividad artesana del hierro como complemento de la economía rural, forman las principales líneas sobre las que pretende versar la comunicación al Congreso.

DE OCUPACIÓN, NO SÓLO SUS LABORES: LA MUJER Y LA PROPIEDAD DE LA TIERRA EN LA ANDALUCÍA DEL SIGLO XVIII

Cristina Ramos Cobano
Departamento de Economía, Métodos Cuantitativos e Historia Económica
Universidad Pablo de Olavide, Sevilla
crcobano@hotmail.com

Durante las últimas décadas, numerosas investigaciones han ido rescatando del olvido la figura de la mujer desde una perspectiva interdisciplinar que integra métodos y categorías de análisis de la historia social y de las ciencias afines. Por lo general, estos estudios se centran en su condición jurídica y social, su educación, la representación de lo femenino en las relaciones familiares o su íntima conexión con la vida cotidiana; algo por otra parte completamente natural, puesto que la mujer en el Antiguo Régimen se definía ante todo por su domesticidad y por su exclusiva reducción al ámbito de lo familiar.

Sin embargo, una cosa era el discurso oficial imperante y otra muy distinta la capacidad de actuación que el propio sistema permitía a las mujeres a través de los intersticios legales y las prácticas del día a día. En el mundo rural, por ejemplo, la articulación de la propiedad de la tierra debía mucho a un sistema hereditario en el que la mujer tenía los mismos derechos que los varones, así como a la cualidad distributiva de las dotes, por lo que las mujeres constituían un agente fundamental en la conformación de los predios rústicos.

Aunque por lo general la condición femenina llevaba aparejada la minoría legal y, por tanto, las mujeres carecían de potestad para administrar sus propiedades sin permiso de un pariente varón, no fueron pocas las que adoptaron papeles más activos en este proceso de articulación de la tierra que hemos mencionado: nuestra comunicación se centra precisamente en algunas de ellas, educadas en los valores propios de la España del siglo XVIII pero no por ello encadenadas a la pasiva mediocridad que tradicionalmente se les ha adjudicado. La extensa documentación notarial consultada demuestra que estas mujeres compraron y vendieron fincas, administraron las haciendas de sus maridos, participaron en los negocios familiares y elaboraron complejas estrategias para asegurar el bienestar de sus cónyuges e hijos sin que sus posesiones agrícolas sufrieran grandes menoscabos. Indudablemente, sin ellas el sistema de propiedad de la tierra en la Andalucía occidental habría sido muy distinto.

DONA, MATRIMONI I HERÈNCIA AL PALLARS JUSSÀ S. XVIII-XIX

Jacinto Bonales Cortés
jacinto_bonales@hotmail.com

En el present treball analitzem l'evolució del paper de la dona en les institucions de reproducció social i generacional de les famílies en el pas de l'Antic Règim al Món Liberal, en una zona on l'accés a la terra està supeditat a les institucions de decisió col·lectiva; on la pluriactivitat s'ha d'entendre com aquella que es du a terme al marge de la activitat econòmica familiar, però no al marge del sector primari; i on l'èxit econòmic i social resideix en la supervivència de la casa, no en l'ascens social. Per tal de dur-ho a terme cal traspasar la visió economicista de la història i les interpretacions de maximització dels beneficis.

UNA PAIRALIA GIRONINA A LA LLUM DELS INVENTARIS: EL CAS DEL NOGUER DE SEGUERÓ

Maria Garganté Llanes
Univesitat Autònoma de Barcelona
Maria.Gargante@uab.cat

La comunicació pretén analitzar l'estat material d'una de les hisendes rurals més importants de la Catalunya Vella a través de dos inventaris de 1758 i 1810, que ressenyen béns mobles i immobles d'aquest gran mas; una relació exhaustiva del nombre de propietats i censals del mas Noguer, que fan bona la tan famosa cantarella relacionada amb la riquesa del Noguer, tan sols comparable amb l'Espona de Saderra, el Sobirà de Santa Creu (d'Osor, a la Selva) o el Vilar de Sant Boi (de Lluçanès, a Osona). Els inventaris també permeten conèixer d'altres aspectes interessants com el contingut de la biblioteca de la casa –i pretenem comparar-la amb biblioteques “urbanes” com la dels Bofarull de Reus o els Rocafiguera de Vic- o el consum d'imatgeria religiosa – parament de la capella i imatges a les habitacions i les sales. Tot tipus de mobiliari i parament domèstic que evidencia el caràcter de gran pairalia rural però al mateix temps la voluntat d'equiparar-se amb les grans famílies de la ciutat, mitjançant la decoració i el luxe existent en algunes sales.

SESSIÓ 2: ETAPA CONTEMPORÀNIA

CRIADAS Y CRIADOS EN FONZ (HUESCA) EN EL SIGLO XIX.

Josep M. Martínez París
Universitat de Lleida / CRHR de la Universitat de Girona
jmartinez@historia.udl.cat

Partiendo de un enfoque microanalítico, la presente comunicación aborda el análisis del trabajo como criadas y criados llevado a cabo por algunos miembros procedentes de hogares campesinos. La combinación de fuentes documentales públicas y privadas nos permite entrever la importancia que dicha modalidad contractual tuvo durante el siglo XIX en la economía de Fonz, localidad oscense situada entre el llano y la montaña pirenaica.

Conocer el peso relativo de dicha modalidad de trabajo en una comunidad rural determinada, los orígenes geográficos de algunos de dichos trabajadores, la capacidad de ahorro real que implicaba la actividad para los criadas y criados, y el peso relativo que dicha forma de contratación tenía en los diferentes estratos sociales constituyen los ejes de la comunicación. Se pretende, en definitiva, conocer el papel jugado por esta figura contractual y residencial en el conjunto de estrategias económicas al alcance del campesinado, tanto desde la perspectiva de su funcionalidad en el ciclo vital familiar como de sus relaciones con la estructura social.

LA FIGURA DEL MINER/AGRICULTOR A LA CONCA DE MEQUINENSA. UN EXEMPLE DE PLURIACTIVITAT

Jaume Fullola Fuster
Universitat de Lleida
jfullola@historia.udl.es

L'article que es presenta es centra en l'estudi d'una zona tradicionalment agrària com seria la conca terciària de Mequinensa, àrea que transita entre territoris catalans i aragonesos i que ocuparia les províncies de Saragossa, Lleida i Osca. L'objectiu d'aquest estudi és manifestar la importància de l'aparició de l'activitat extractiva vinculada a la mineria a partir del segon terç del segle XIX, element que va modificar les estructures agrícoles existents i va generar una nova figura relacionada amb la pluriactivitat. És aquesta figura que es va anar definint amb el pas de les dècades la que ens interessa analitzar per veure com l'alternativa de la mineria del lignit va permetre un canvi fonamental en l'economia d'una zona que estava condemnada a dependre exclusivament dels béns de la terra, i, per tant, a l'estancament demogràfic.

L'estudi d'aquest referent en un territori travessat per dos cursos fluvials (Ebre i Segre), però fonamentalment de secà, també ens ha de permetre observar com el procés d'explotació minera es va endinsar en les poblacions d'aquesta regió lignítifera fins al punt de convertir-se en una veritable activitat industrial. Des d'aquesta perspectiva és interessant valorar aquells períodes en què la demanda de lignit era tan gran que les tasques del camp van passar a un segon pla, tot i que sempre van ser considerades com un element fonamental per a la subsistència diària, ja fos de forma principal o secundària.

PROPIEDAD AGRÍCOLA EN ANDALUCÍA EN LOS SIGLOS XIX Y XX

Miguel-Héctor Fernández-Carrión

Universidad Complutense de Madrid

Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM), México

Instituto Tecnológico y de Estudios Superiores de Monterrey Campus Ciudad de México

fdezcarrión@actforum.net

Andalucía hasta la segunda mitad del siglo XX, con la aplicación del Primer Plan de Desarrollo (1964-1967), se mantiene como una región principalmente agrícola, y por ello hasta entonces se dirá que “tiene todavía, en general, el carácter de una sociedad clásica agraria”.

En la transformación de la propiedad agraria del antiguo al nuevo régimen, como perdura hasta principios del siglo XIX, la distribución de la propiedad y la explotación de la tierra se encontraba repartida -como fundamentales propietarios-, entre la corona, la nobleza y la iglesia, lo que unido al hecho de que la producción agrícola del antiguo régimen “estaba limitada” por la organización jurídica de la propiedad de la tierra y por las normas de su explotación, la desaparición de ambas limitaciones favorece un desarrollo agrícola que, “sin tener nada de revolucionario, ni en las técnicas de explotación ni en los rendimientos”, fue suficiente para alimentar buena parte de una población en constante crecimiento y a partir de la segunda mitad del siglo XX configura un nuevo mundo rural. Paralelamente, la transformación de la propiedad y los cambios de modos de tenencia y explotación de la tierra favorece la formación y desarrollo de la “burguesía agraria” y marca la vida del campesino, que será el centro a tratar sobre la conformación y el desarrollo de las diferentes propiedades agrícolas existentes en Andalucía en los siglos XIX y XX.

Palabras claves: Propiedad agrícola, burguesía agraria, campesinos, mundo rural, Andalucía.

NUPCIALIDAD Y ESTRATEGIAS REPRODUCTIVAS DE LA FAMILIA CAMPELINA EN GALICIA, 1850-1950

Mª Pilar Freire Esparís

Departamento de Historia e Instituciones Económicas

Universidad de Santiago de Compostela

mdelpilar.freire@usc.es

Es conocido el papel de la nupcialidad como decisivo elemento regulador del crecimiento de la población en las distintas sociedades agrarias europeas. De ahí la importancia de medir la intensidad del matrimonio, la soltería definitiva, la composición del mercado matrimonial, etc. habiéndose podido establecer un mapa de la Península Ibérica compuesto por tres grandes áreas en función del comportamiento matrimonial y de las estructuras familiares; avanzándose posteriormente en diversas investigaciones hasta llegar a un estimable grado de conocimiento acerca de la complejidad que caracteriza, en mayor o menor medida, la evolución de las distintas regiones históricas

españolas. En el caso particular de Galicia se ha podido constatar que una nupcialidad restrictiva, y la existencia de una elevada emigración, contuvo el crecimiento poblacional, lográndose un equilibrio entre población y recursos que no alteró en profundidad los fundamentos de la sociedad agraria tradicional.

Se entiende así que la nupcialidad se haya constituido en uno de los elementos caracterizadores del régimen demográfico gallego. La edad media de acceso al matrimonio presenta, en términos relativos, unos valores considerados altos por lo menos desde mediados del siglo XVIII. Edad que se iría incrementando en el siglo XIX, manteniéndose al alza hasta los primeros años de la década de 1940, punto de inflexión que marca el inicio de una tendencia descendente. En consonancia con lo anterior, el porcentaje de soltería definitiva femenina muestra la misma línea evolutiva.

Partiendo del análisis de las pautas de nupcialidad y de la incidencia de la emigración sobre el mercado matrimonial, interesa ahora profundizar en el estudio de otros elementos explicativos del comportamiento matrimonial como la diferencia de edades entre los cónyuges, el estado civil previo de los contrayentes o el lugar de procedencia de los mismos y también de manera singular la relevancia de la ilegitimidad en este contexto de nupcialidad restringida.

El estudio exhaustivo de las estrategias matrimoniales adoptadas por las familias de catorce parroquias gallegas revela la coherencia de las opciones adoptadas pese a la difícil percepción de las mismas en una primera instancia.

CAMPESINOS O TERRATENIENTES? LA POLÍTICA AGRARIA DEL FRANQUISMO Y EL ACCESO A LA PROPIEDAD DE LA TIERRA EN EL DELTA DEL EBRO

Emeteri Fabregat Galcerà
efabreg3@xtec.net

En esta comunicación nos proponemos valorar a que intereses respondió la política de reparto de tierras realizada en el Delta del Ebro por el *Instituto Nacional de Colonización* (INC) entre 1940's y 1960's, si a los de los pequeños agricultores o a los de los terrateniente. En teoría se trató de de aplicar la política social agraria franquista basada en la explotación familiar autosuficiente y en el respeto a la propiedad constituida y, también, su política económica autárquica. Su objetivo era acabar con una problemática social originada por la existencia de una gran cantidad de agricultores (o jornaleros) sin tierra suficiente, lo que se había traducido en importantes conflictos sociales antes de la Guerra Civil, y aumentar la producción de arroz con la colonización agrícola de una zona que por dificultades técnicas (insuficiente agua para riego y problemas de drenaje) seguía yerma.

Inicialmente se planteó una actuación más ambiciosa, pero las presiones de sectores cercanos al franquismo limitaron enormemente su superficie. Al final el INC sólo confirmó la propiedad de pequeñas parcelas ya ocupadas por agricultores que las explotaban sin título, facilitó el acceso a la propiedad de unos pocos jornaleros y agricultores en unas explotaciones inferiores a las 4 ha, y construyó un pueblo de colonización (Villafranco del Delta, actual Poble Nou). Paralelamente se cedieron a los latifundios limítrofes grandes extensiones de tierras hasta entonces públicas y se les facilitó abundante mano de obra par su explotación, pues en no ser las nuevas explotaciones familiares rentables, sus titulares tuvieron que acudir a las grandes

explotaciones en busca de trabajo para completar sus ingresos. Esta situación se mantuvo hasta 1960's cuando se mecanizó el cultivo del arroz.

En consecuencia, el proyecto no parece que respondiese a las necesidades de los agricultores necesitados de tierras, hacia los que teóricamente se dirigió la actuación de l'INC, sino a la de los grandes terratenientes, que obtuvieron tierras y mano de obra suficiente para unas explotaciones todavía poco mecanizadas.

ESTRATÈGIES DE RESISTÈNCIA I LLUITA URBANA DINS EL MEDI RURAL: LA VAGA DE JORNALERS DE BRÀFIM (1918- 1920)

Judit Ciurana i Prat

juditeiurana@gmail.com

La vaga de jornalers impulsada per la Societat d'Obrers Agricultors de Bràfim l'any 1918 és un fenomen únic al Camp de Tarragona, no només per la seva durada (quasi dos anys) sinó també pel seu caràcter "anòmal". Anòmal perquè un mètode de lluita obrera considerada tradicionalment urbana com la vaga es desenvolupà en una vila profundament agrària de poc més de mil habitants. La impulsora de la vaga de jornalers fou la Societat d'Obrers Agricultors, nascuda l'any 1894 i marcada per l'ideari republicà i socialista. La demanda única i exclusiva era l'augment del jornal que es fixava a 3,5 pessetes de l'època. Els grans propietaris agrícoles de la vila feren cas omís a les demandes dels jornalers que s'abstingueren de treballar pels seus patrons. A part de l'abandó dels seus llocs de treball, els vaguistes impulsaren altres mesures de pressió, no només contra els patrons, sinó també contra aquells jornalers no associats, els "esquirols" que els substituïen i minimitzaven així l'efecte de la vaga. Les dones dels jornalers tingueren un paper molt actiu en la lluita. Fins i tot organitzaren manifestacions pels carrer. Les pèssimes condicions econòmiques i laborals dels jornalers empenyien a tota la família a sumar-se a les reivindicacions. Des del primer moment els grans propietaris comptaren amb la complicitat dels membres del consistori brafimenc que no s'esforçà per acostar posicions amb els vaguistes i que aprofità qualsevol oportunitat per reprimir el moviment amb la força de la Guàrdia Civil. No fou fins l'abril de 1920 que es desencallà la situació gràcies al canvi de consistori. Membres de la Societat d'Obrers Agricultors es presentaren com a candidats a les eleccions municipals, una victòria completa. Amb els vaguistes ocupant càrrecs municipals, s'aconseguí incrementar la seva capacitat de negociació i pressió sobre els patrons. Finalment s'arribà a un acord entre les dues parts tot i que els jornalers hagueren de rebaixar les seves pretensions.

En una petita comunitat essencialment agrària com Bràfim, la riquesa es fonamentava en la propietat de les terres de cultiu i esdevenint aquest, símbol de poder. La propietat estratificava les relacions i definia les diferències socioeconòmiques. A principis de segle XX el major propietari brafimenc acaparava el 40,51% del total de la superfície rústica del municipi. El segon gran propietari posseïa el 33,87 %. Així les coses, la sortida natural dels petits propietaris era el contracte de parceria o "anar a jornal". La realitat del camp brafimenc en temps de la vaga és obertament injusta i desigual: petits propietaris majoritaris amb finques més que fragmentades i de dimensions més que reduïdes davant d'una minoria formada per una classe propietària rural que explotava les finques de major qualitat. A banda de parlar-nos de les desigualtats socials, la vaga de jornalers també és molt descriptiva pel que fa a la participació de la dona en la lluita. Aquesta presa de consciència de la dona com a

subjecte social i polític té molt a veure amb la seva creixent presència fora de l'àmbit domèstic. Un bon exemple és l'existència a Bràfim per aquells anys d'una fàbrica de mitjons on hi treballaven exclusivament dones. La vaga de jornalers de 1918 a Bràfim representa l'entrada amb força de noves formes de lluita i organització. Les formes tradicionals de protesta que catalitzaven el malestar popular (aldrulls puntuals, motins) donen pas a accions organitzades de pressió orientades vers l'assoliment de millores immediates en les condicions de vida dels treballadors. Per altra banda, la Societat considerarà primordial també l'acció en el terreny polític i per això presentà candidats a les eleccions municipals de març- abril de 1920. Mitjançant aquestes vies covalents i que no s'excloïen (vaga i activitat política) els vaguistes reeixiren en les seves demandes.

“OS POBRES HERDARÃO A TERRA”: IGREJA E POLÍTICA NO BRASIL NA SEGUNDA METADE DO SÉCULO XX.

Dr^a. Célia Nonata da Silva.

celianonata@gmail.com

A comunicação pretende analisar o discurso da Igreja Católica sobre a questão agrária no Brasil inserido num 'repertório' estruturador da ação coletiva no campo, desde a década de 1960 até 2005. Este repertório teológico-político constitui a base para a atuação das lideranças católicas enquanto estratégia de acesso a terra pelos trabalhadores rurais. Desde as Conferências de Medellín e Puebla a Igreja Católica na América Latina se posicionou sob um enfoque teórico-metodológico calcado na Doutrina Social, que foi transformado na década de 1980 com a atuação de João Paulo II. A atuação da Igreja fundamentou a consciência política de movimentos agrários para a questão da terra desde então.

EVALUACIÓN CUALITATIVA DE JORNADAS DE CAPACITACIÓN PARA FAMILIAS Y OPERARIOS: SOBRE USO SEGURO DE PLAGUICIDAS EN LA HORTICULTURA Y MANEJO DE EQUIPOS PARA SU APLICACIÓN

Marta I. Brusco y Fernando D. García.

Facultad de Agronomía de la Universidad Nacional de La Pampa

brusco@agro.unlpam.edu.ar garcia@agro.unlpam.edu.ar

El trabajo hortícola es impulsado como una alternativa económica para distintos sectores sociales en la provincia de La Pampa Argentina. Se realizan Jornadas de Capacitación para Familias y Operarios Sobre Manejo de Equipos Pulverizadores y Uso Seguro de Plaguicidas, en La Facultad de Agronomía de la UNLPam. El objetivo de este trabajo fue evaluar cualitativamente conocimientos conceptuales y procedimentales de los participantes con respecto a: capacidades sobre dosificación de productos, manejo de los equipos pulverizadores y cuidado de su salud y el ambiente. Y en función de ello reformular permanentemente la actividad de capacitación. Para su logro se tomaron registros antes y durante la realización de esas jornadas. La información se obtuvo por medio de entrevistas, encuestas, trabajos finales realizados por los asistentes y diarios de observación participante de los docentes. La misma se redujo a categorías y se validó por triangulación de instrumentos de recolección. Se verificó un alto grado de

desconocimiento por parte de los usuarios sobre: como realizar los cálculos matemáticos para la dosificación de los productos que deben utilizar, el uso de ropas protectoras; la información contenida en el marbete; el significado de las bandas de colores que indican la toxicidad del producto; el destino de los envases vacíos; la actuación ante intoxicaciones y en la selección y manejo de los equipos de aplicación. Se concluyó que existe un alto riesgo para la salud de los operarios involucrados en la actividad y un amplio reconocimiento de su parte sobre la necesidad de la capacitación en el uso de plaguicidas y selección de máquinas pulverizadoras y técnicas de aplicación para distintos fines.

Palabras clave: capacitación de adultos; máquinas pulverizadoras; uso de plaguicidas

MECANISMOS DE RESPUESTA CAMPESINA. UN REPASO POR LAS ESTRATEGIAS MÚLTIPLES DE SOBREVIVENCIA ADOPTADAS POR FAMILIAS DEL TABACO EN NAYARIT, MÉXICO.

Jesús Antonio Madera Pacheco

Doctor por la Universidad de Córdoba, Profesor en el Área de Ciencias Sociales y Humanidades de la Universidad Autónoma de Nayarit, México.

jmadera@nayar.uan.mx.

Tradicionalmente, la organización productiva del tabaco en Nayarit ha girado alrededor de las unidades domésticas de producción campesina (UDPC), en la medida en que todos los integrantes de la unidad participan en sus diversas labores. Todos desempeñan un papel importante, tanto en el desarrollo de esta actividad como en la reproducción social y material de la unidad. De hecho, la producción de tabaco en la región tabacalera de Nayarit no sólo ha creado generaciones de productores, sino que además ha especializado la mano de obra familiar en sus diversas etapas productivas. Es un cultivo que, al menos con fines industriales, viene desarrollándose en la entidad y bajo un esquema de agricultura por contrato desde 1927 hasta la fecha, aunque habría de señalar que tanto la superficie destinada como el número de productores han sufrido altas y bajas en el transcurso de estos años, donde las políticas de las empresas cigarreras, el papel del Estado y las políticas públicas hacia el sector –que en algunos momentos parecieran estar supeditadas a requerimientos de los compradores del tabaco- toman un papel decisivo.

En un contexto de reestructuración productiva y de crisis en el sector agrícola, la agricultura de contrato desarrollada en la historia más reciente del tabaco ha traído consigo repercusiones negativas en la economía y en la cultura de los sectores minifundistas que producen tabaco agrupados en torno a la familia campesina. Continúa sin embargo la aparente terquedad del *ser* tabaquero. Cada año vuelven a plantar, así sea solo la superficie mínima establecida por las empresas y aunque no obtengan ganancias al final del ciclo. Poco o nada importa la fragilidad como productor al estar dependiendo de decisiones unilaterales y de corto plazo de las empresas cigarreras (reflejada en contratos anualizados y la inseguridad al final de cada ciclo de quedarse sin la habilitación el próximo ciclo), ante beneficios que como productor de otro tipo de cultivos difícilmente pudieran tener: es el caso de su incorporación a la seguridad social, así como la de su familia y sus trabajadores; el aspirar a una pensión y; el seguir desarrollando una actividad que *saben hacer*.

Además del cultivo del tabaco, la economía de las UDPC en nuestra zona de estudio, está integrada por diversas ocupaciones. Al menos ocho, complementarias todas y entre las que sobresalen la migración y el trabajo familiar. De esta forma, para la familia campesina todas las aportaciones por parte de sus miembros, ya sean en dinero o en especie, provienen de diferentes actividades, todas ellas de importancia, que se desarrollan en una especie de economía circular, constituyendo la actividad económica total que caracteriza al grupo doméstico.

Así pues, a lo largo del tiempo las *familias del tabaco*, a través de la combinación de diferentes actividades de sus miembros, han podido desarrollar diversas estrategias que les permitan subsistir, a la vez que hacer frente a los cambios en las políticas gubernamentales y de las empresas tabacaleras.

El *ser* tabaquero no es una simple condición impuesta por la naturaleza, es más una forma alternativa posible y deseable (hasta hace poco) de vivir socialmente. Como se puede percibir, el mundo de la producción de tabaco resulta bastante complejo y polifacético. Hoy día, para las pocas familias que aún tienen la posibilidad de continuar desarrollando esta actividad “el tabaco no deja para vivir”, a decir de varios de los entrevistados. Saben trabajar la planta, durante generaciones han aprendido los mimos que requiere su delicada hoja, pero... viven de otras cosas...

DONA PAGESA. IMPLANTACIÓ DE POLÍTIQUES D'IGUALTAT EN UN CONTEXT DE REESTRUCTURACIÓ DE L'EXPLOTACIÓ FAMILIAR AGRÀRIA CATALANA.

Josep Ramon Mòdol Ratés

Universitat de Lleida

Servei Científicotècnic de Cartografia i SIG

jrmodol@geosoc.udl.es

El present treball està basat en la diagnosi de dades estadístiques, principalment de la darrera dècada, realitzada en el marc de l'estudi "Dones i cotitularitat a les explotacions agràries catalanes", Projecte Rudona 2008, encarregat per la Fundació del Món Rural.

El text analitzarà la situació actual i l'evolució recent del paper de la dona dins de les explotacions agràries, tant pel que fa al rol de decisió de les mateixes dins l'empresa familiar agrària, com el seu pes dins la mateixa, dins un procés més generalitzat de reestructuració de l'explotació familiar agrària catalana.

També s'analitzaran les estratègies de diversificació de l'activitat familiar a la recerca de nous ingressos, en camps com el turisme rural i l'artesania.

POCO DE MUCHO... ESTRATEGIAS DE REPRODUCCIÓN CAMPESINA A LA SOMBRA DEL CAFÉ

Jesús Antonio Madera Pacheco
Profesor del Área de Ciencias Sociales y Humanidades
Universidad Autónoma de Nayarit, México

zaulam@yahoo.es

Jorge R. Tavares de Lima
Profesor del Departamento de Educación
Universidad Federal Rural de Pernambuco, Brasil.

jorgetvs@hotmail.com

Fruto de muchos años de convivencia con la floresta y el café, coexistiendo a su sombra, las familias campesinas de Cordón del Jilguero han desarrollado prácticas y saberes de un manejo racional del ambiente en que viven. Se han convertido en parte de los agroecosistemas que manejan.

La vida campesina es donde se centra el foco de nuestro trabajo. En el ámbito de lo cotidiano se materializan lo simbólico y lo imaginario, también en él se establece la lucha por la hegemonía de ideas y, por tanto, de poder.

En ocasiones, los campesinos adoptan actitudes de no confrontación directa en su resistencia a una modernidad irresponsable e inconsecuente (Scott, 2000; Huizer, 1998 y 2000; Van der Ploeg, 2008 y 2009), buscando así la construcción de “espacios de autonomía” (Van der Ploeg, 2009: 19). Son los campesinos que mediante sus luchas, a veces silenciadas, irrumpen el orden vigente buscando modificar los rumbos del desarrollo hacia uno que los incluya.

Un trabajo de acompañamiento/asesoría que se proponga adoptar estrategias dentro de una perspectiva educativa agroecológica, debe tener como rumbo la búsqueda de alternativas sobre otras bases conceptuales, desarrolladas y vividas por pueblos tradicionales. Estos conocimientos reelaborados y resignificados se presentan como una alternativa al proceso neoliberal y, consecuentemente, como una posibilidad de constituirse en políticas de inclusión y de mejoría de la calidad de vida para las poblaciones. Porque si no consigue ser hegemónica, por lo menos a nivel del desarrollo local y comunitario, éste se presenta eficiente y contribuye en la valorización de las identidades y en la optimización de sus lógicas de vida. Para nosotros, investigadores, posibilita trabajar a partir de otros referenciales teóricos y, consecuentemente, contribuir para la sociedad con nuevos conocimientos centrados en la diversidad y en la pluralidad.